

Реєстрація_____
номер_____
дата_____
підпис лаборанта кафедри**Рекомендовано****до захисту**_____
підпис наукового керівника_____
ініціали, прізвище наукового керівника**Результат захисту**_____
оцінка_____
дата захисту**Голова ЕК**_____
підпис_____
ініціали, прізвище**Члени ЕК**_____
підпис_____
ініціали, прізвище_____
підпис_____
ініціали, прізвище_____
підпис_____
ініціали, прізвище_____
підпис_____
ініціали, прізвище**Секретар ЕК**_____
підпис_____
ініціали, прізвище

ЗМІСТ

ВСТУП.	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В УРБАНІСТИЦІ.	9
1.1. Методологія вивчення теми.	9
1.2. Обґрунтування необхідності використання соціологічних досліджень у ході вивчення простору великого міста.	15
Висновок до розділу 1.	17
РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ МІСТА.	19
2.1. Розгляд поняття соціального простору великого міста і його компонентів.	19
2.2. Феноменологія міст у зарубіжній практиці.	26
Висновок до розділу 2.	30
РОЗДІЛ 3. ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА СОЦІОЛОГІЯ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОСТОРУ КИЄВА.	32
3.1. Вивчення праць вітчизняних соціологів щодо соціального простору українських міст.	32
3.2. Історична еволюція соціального простору Києва.	39
3.3. Дихотомія соціального простору різних районів столиці України.	42
Висновок до розділу 3.	45
ВИСНОВКИ.	47
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.	52
ДОДАТКИ.	58

ВСТУП

Актуальність теми. Феноменологія, якщо говорити найпростіше, – це інтерпретаційне дослідження людського життєвого досвіду. Походження соціологічної феноменології можна простежити до роботи німецького математика та філософа Едмунда Гусерля (1859-1938). Феноменологічний проєкт Гусерля з самого початку відкидав філософське теоретизування, віддаючи перевагу використанню феноменології як практичного методу для ретельного, уважного опису явищ «самих по собі», як вони представляють себе людині. Основною перевагою феноменологічного підходу в соціології є його здатність зрозуміти життєвий досвід конкретних практик діяльності окремих індивідів та різноманітних соціальних меншин. Саме тому феноменологічний аналіз в системі сучасного соціологічного пізнання розуміється вченими як спеціалізована інтерпретаційна епістемологія дослідження емпіричних реалій конкретних соціальних контекстів суспільного життя.

В загальному гносеологічному вимірі феноменологічна соціологія – це спроба зрозуміти «світ життя», утворений інтерсуб'єктивностями, шляхом переходу від аналізу в термінах змінних до аналізу, який відновлює значущі контексти для людського досвіду за допомогою багаторівневого аналізу, типології, профілів і досліджень спільноти. По суті, це підхід із застосуванням кількох методів, орієнтованих на ідентифікацію суб'єктивних аспектів, для яких мають значення різні об'єктивні змінні або комбінації об'єктивних змінних. З точки зору кількісної феноменології необхідно, щоб такі явища, як розвиток міста, розглядалися через об'єктивні та суб'єктивні показники, розвиток громади розглядався одночасно через умови задоволеності громади та через задоволеність окремих її членів тощо.

Із найдавніших часів місто було місцем концентрації історії й культури, у ньому сфокусувалися всі сфери життєдіяльності людини. Вивчення міської культури протягом минулого століття привертало увагу представників різних

напрямків гуманітарного знання: соціологів, мистецтвознавців, краєзнавців, істориків культури. Їхні дослідження знаходяться в основу сучасної урбаністики. У працях закордонних і вітчизняних культурологів, присвячених аналізу міської культури, починаючи з кінця 60-х рр. і протягом останньої третини ХХ століття, все більш “питому вагу” в методології здобув семіотичний підхід.

Звертання до дослідження міської культури диктується наростаючим процесом урбанізації й глобалізації, що спричинило потребу осмислити місто і як категорію культури, і як простір символічний, цілісний. Інтерес до символіко-міфологічних текстів міської культури наразі знову знаходить свою актуальність. Це обумовлене також усе більшим впливом постмодерністського дискурсу у сучасній культурі й культурології. В епоху домінуючого у постмодерністському наративі й дискурсі суб'єктивізму повернення до фундаментальних цінностей культури, втіленим у символіко-міфологічній системі, не дає розпастися образу культури на окремі локуси й служить “стрижнем” для збереження цілісності й подальшого розвитку культурної самобутності.

У цілому необхідність феноменологічного підходу до вивчення міста обумовлена: 1) континуальністю міського життя, взаємопереходом об'єктних і суб'єктних структур життєдіяльності та проблемою, яка впливає звідси, структурації життєвого світу городян і локусів міського життя; 2) унікальністю міст, що обумовлює постановку проблеми вивчення індивідуальної своєрідності міст - проблема “духу міста”, особливості ментальності містян; 3) несталістю міського життя й проблемою механізмів саморозвитку міст як простору комунікації.

Практичні завдання управління (у широкому комунікативно-смысловому плані) життям міста визначили постановку й стимулюють розвиток ряду теоретичних проблем і завдань, обговорюваних у рамках феноменологічної соціології. Увага соціологів взагалі, урбаністів зокрема до феноменологічної методології була обумовлена посиленням ряду

характеристик соціокультурної реальності сучасного суспільства, які фіксуються насамперед у великих містах. Актуалізуючи світоглядні та концептуальні ідеї Е.Гусерля, М.Вебера, Г.Зімеля, В.Дільтея, М.Мерло-Понті, А.Шюца, П.Бергера, Т.Лукмана та ін. такі сучасні дослідники проблем міського життя, як Дж.Голд та С.Мілграм вказують на важливість вивчення символічних та індивідуально-значеннєвими обставин життєдіяльності й спілкування мешканців міських агломерацій. Цими та іншими вченими (Д.Харві, Е.Сойя, Р.Лозинський, З.Бауман) підкреслюється, що для вивчення реакцій різних співтовариств на особливості міського життя велике значення має розуміння картини світу суб'єктів міського життя. Із позиції феноменологічного підходу також важливо враховувати, що сприйняття та ставлення до міста його мешканців пов'язане із певними поведінковими аномаліями, які спричинюються суперечностями новітніх процесів посилення міжнародної та регіональної міграції.

Вочевидь, що наукове вивчення соціокультурних реалій великих міст України і, зокрема, соціокультурного простору міста Києва, дозволить напрацювати нові методики соціологічного дослідження вивчення процесів урбанізації в умовах новітніх соціальних змін. У даному зв'язку важливо зазначити, що місто у всій його повноті неможливо пізнавати як структурно-функціональний об'єкт. Місто є предметом, що формується як результат процесу пізнання суб'єктів міського життя, як простір комунікації, як діалог соціокультурних співтовариств. Конструювання образів міст як створення нових соціокультурних проектів – це завдання одночасно науково-інженерне і ціннісно-світоглядне, оскільки проектування середовища проживання по суті є проектуванням способу життя й нових можливостей індивідуальної та групової активності.

У зв'язку із цим проблема даного дослідження полягає у:

– розумінні поведінки міщан, що передбачає використання феноменологічної методології, на базі якої можна зрозуміти значеннєву

контекстуальність актуальної повсякденності й мотиваційної інтенції сучасного мешканця міста.

– прогнозуванні міського середовища й способу життя, яке містить у собі конструювання образу міста як семантичного засобу вирішення комунікативного завдання – експлікації змістів і перспектив спільного співіснування.

Метою вказаного дослідження є систематизація й узагальнення наукових знань стосовно пізнавального потенціалу феноменологічної соціології в дослідженні соціального простору великого міста. Означена мета передбачає вирішення таких науково-дослідницьких **завдань**:

- проаналізувати теоретичні аспекти використання соціологічного підходу в урбаністиці;
- розглянути використання інструментарію феноменологічної соціології у дослідженні міста;
- оцінити значення феноменологічної соціології у дослідженні простору Києва.

Об'єктом даного дослідження є соціологія міста як галузь соціології, яка спрямована на дослідження в сучасних суспільствах процесів формування та поширення міських відносин та міського способу життя.

Предметом дослідження є пізнавальний потенціал феноменологічної соціології у дослідженні соціального простору великого міста.

Результатом дослідження очікується систематизація й узагальнення даних щодо перспектив використання потенціалу феноменологічної соціології для вивчення соціального простору столиці України.

Методи дослідження. В дипломній роботі було використані як загальнонаукові методи - аналіз , синтез, індукція дедукція типологізація, а також спеціальні соціологічні методи феноменологічного, семіотичного та контент -аналізу.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Теоретичною значущістю дослідження є те, що результати вказаної роботи можуть бути

використані для написання монографій і публікацій, а також навчальних посібників щодо використання здобутків феноменологічної соціології в урбаністиці. Практична значущість дослідження полягає в можливостях використання результатів роботи у ході викладання в закладах вищої освіти феноменологічної соціології, а також комплексу дисциплін, пов'язаних із вивченням соціального простору міста.

Структура роботи. Структурно дане дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які містять у своєму складі підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури (61 позиція), а також додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В УРБАНІСТИЦІ

1.1. Методологія вивчення теми

Створення й функціонування сучасної соціології в новому історичному й соціальному контексті сформувало серію теоретико-методологічних і теоретико-емпіричних дискурсів. Дебати про сьогоднішнє й майбутнє соціологічних досліджень міста й урбанізації також багато у чому є результатом серйозних соціальних змін у самих різних сферах суспільного життя. Головними з них французький соціолог П. ле Гале вважає нову хвилю капіталізму, екологічну кризу, ерозію національної держави, посилення індивідуалізму й суперечливість процесу глобалізації [59, р. 348]. Тим самим, актуальним є питання про необхідність упорядкування предметного поля соціологічної урбаністики, яке вимагає своєї систематизації.

Свідченням цього стають численні спроби типологізації й виділення основних напрямків досліджень, що використовуються сучасними соціологами. Як вважає американський соціолог М. Ганс, систематизація дослідницького поля - один з головних викликів для сучасної соціологічної урбаністики, відповіддю на нього може бути побудова нових типологій [49, р.216], які можуть позначити основні проблеми, що вимагають найбільшої уваги й детального вивчення.

Британський соціолог М. Севідж розглядає дві можливі траєкторії розвитку соціологічних досліджень міста й урбанізації [59, р. 357-358], які не так сильно відрізняються між собою, як здається на перший погляд. Першу з них він зв'язує з локальними дослідженнями початку ХХ століття у Великій Британії й США, серед яких особливо виділяє проекти Ч. Бута й подружжя Лінд. Дана перспектива розглядає місто як форму співтовариства, що забезпечує громадський порядок і соціальну стабільність.

Друга перспектива зосереджується на протиставленні громади й суспільства й базуються на працях Ф. Тенніса й Г. Зіммеля. Місто, особливо

велике, розглядається як конфліктне утворення, яке не дозволяє індивідові, оточеному незнайомцями, комфортно себе почувати. Згідно М. Севіджу, саме ці ідеї є основними для досліджень Чиказької школи, в яких місто з'являється як вторинний порядок, що витісняє первинні групи, які не витримують хаосу й нестабільності міського життя.

Однак необхідно враховувати той факт, що співтовариство є однією із центральних категорій для представників Чиказької школи, які приділяють багато уваги етнічним групам, зокрема, вивчаючи гетто. І М. Севідж також вказує на те, що співтовариство може бути заново реконструйоване й стати відправною точкою у сучасних міських дослідженнях [59, р. 358]. Нові технічні можливості змінюють функціонування співтовариств і пропонують нові ракурси їх розгляду, зокрема, у контексті різних практик спільного споживання [48] і тих можливостей, які створюють цифрові технології. Незважаючи на значні зміни у всіх сферах суспільного життя, місто як і раніше можна розглядати як суспільство або сукупність співтовариств, що дозволяє виділяти різні напрямки досліджень через аналіз тих соціальних проблем, яким приділяється увага.

Британський соціолог Г. Брідж вважає, що найбільш перспективними для соціологічних досліджень міста й урбанізації є три основні вектори [53, р.846]:

1) вивчення взаємодії між суспільством і простором і їх взаємовпливу один на одного. До найбільш відомих представників даного напрямку Г.Брідж відносить А. Лефевра з його концепцією соціального виробництва простору [52]. Простір розглядається як результат соціальних відносин, але одночасно й фактор, що визначає їхній розвиток;

2) дослідження, що стали результатом “культурного повороту” у соціологічній урбаністиці, що мають істотне значення для сучасного етапу її розвитку. Розглядається вплив архітектури на жителів міст [57], формування колективної пам'яті й функції виробничих місць у містах, які осмислюються з погляду їх соціальної значимості;

3) екологічна проблематика, популярність якої росте, оскільки приходиться усвідомлення необхідності вивчення процесу соціалізації природи й розгляду міст як суб'єктів і результатів соціально-екологічних процесів [50]. Однак місто розглядається не стільки як простір взаємодії людини із природою, скільки як продукт використання людиною техніки.

Особливо необхідно відзначити, що одержує все більше поширення комунікація між технічними пристроями (так званій Інтернет речей), який викликає більші побоювання, як і повсюдне впровадження алгоритмів, на основі яких ухвалюються рішення у різних сферах суспільного життя.

Питання про предметну область сучасної соціологічної урбаністики є настільки дискусійним, що у 2001 році були організовані спільні сесії Британської й Американської соціологічних асоціацій, на яких основна увага приділялася місцю досліджень міста й урбанізації у соціологічній науці й перспективам їх майбутнього розвитку. Виступаючи на одній із сесій, Г.Брідж виділяв уже не три основні напрямки досліджень, які були названі вище, а п'ять основних тематичних блоків, які, з його погляду, є найбільш перспективними, оскільки поєднують соціальні, економічні й культурні аспекти [53, р. 846]:

- питання про нерівність і влади;
- суспільні простори й недержавні відносини;
- перегляд теорії дії;
- взаємозв'язок просторового й соціального вимірів;
- вивчення міфів і пам'яті, оскільки дії міських жителів можуть бути обумовлені силами й факторами, відмінними від очевидних.

Г. Брідж явно недооцінює проблематику, пов'язану із глобалізацією й функціонуванням глобальних міст, які виявляються в центрі уваги багатьох учених. Зокрема, американський соціолог Дж. Уолтон вважає за можливе виділити чотири основні напрямки досліджень на основі дихотомії локального й глобального [53, р. 849-850]:

1. Міста третього світу й особливості їх трансформації, а також значення даної проблематики для країн, що розвиваються. Даний напрямок акцентує свою увагу на соціальних наслідках неоліберальної глобалізації й усе більш широкому поширенні неформальної економіки. Підкреслюється роль соціальних рухів, які розглядаються як відповідні колективні дії на соціальну несправедливість, оскільки вони намагаються протидіяти вищезгаданим процесам.

2. Світові й глобальні міста. Даний дискурс передбачає обговорення різних вимірів і форм глобалізації, конкуренції між світовими або глобальними містами, їх соціальних проблем і можливостей їх подолання. Це один з найбільш дискусійних і одночасно запитаних ракурсів розгляду міст, у тому числі і їх ролі у світовій економіці.

3. Місце й локальність. Дж. Уолтон відзначає, що із цього питання ведеться безліч цікавих досліджень, у яких розглядається реакція різних місць (міст, регіонів тощо) на глобалізацію [61]. Аналізується опір глобальному корпоративному вторгненню в локальну економіку, особливо в США, доводиться теза про те, що локальне стає основою для опору глобальному.

4. Пам'ять та її репрезентації в міському просторі. Дж. Уолтон зв'язує даний напрямок, насамперед, із власними дослідженнями [61], в яких доходить висновку про те, що поняття колективної пам'яті дає можливість розробки нових методів вивчення міст і співтовариств. Проблематика пам'яті дозволяє одночасно розглядати питання культури й політики, аналізуючи, як створюється історія міст і як вона стає фактором, що визначає планування сьогодення й майбутнього урбаністичного простору. Слід також зазначити дослідження шведського соціолога Й. Терборна [60], які внесли значний вклад у розробку даної проблематики.

Дж. Уолтон стверджує, що на основі протиставлення локального й глобального може бути описана й систематизована значна частина предметного поля соціологічної урбаністики [53, р. 850]. Він не розглядає локальне й глобальне як дві крайності, а вважає, що між ними існує

взаємозв'язок у самих різних сферах. Тим самим, він продовжує ідеї Р.Робертсона [55] і пропонує вивчати глокалізацію як суперечливий, але єдиний процес. Більше того, “локально-глобальна проблематика” розглядається їм як сфера нових, можливо, міждисциплінарних дослідницьких можливостей, яка дозволяє аналізувати способи взаємодії на глобальному, державному й місцевому рівнях. Американський соціолог також висловлює припущення, що вивчення локального й глобального може не тільки стати основою для об'єднання міської соціології з іншими напрямками досліджень, але й сприяти більш інтенсивній взаємодії вчених з різних країн.

Французький соціолог П. ле Гале пропонує свій погляд на сучасну соціологічну урбаністику й також виділяє кілька напрямків міських досліджень. З його погляду, вони існують тривалий час, тісно взаємозалежні, що, проте, не заважає їм часом конкурувати між собою [59, р. 349]. Об'єктом вивчення сучасної соціології, на його думку, є наступні складові міст:

- матеріальна (стіни, площі, будинку, інфраструктура тощо);
 - культурна (ідеї, символи, мистецтво, тексти тощо);
 - політична (влада, уряд, способи мобілізації, державна політика, соціальне забезпечення тощо);
 - соціальна (етнічна, економічна, гендерна й інші форми нерівності, сегрегація, конфлікти, соціальні рухи тощо);
 - економічна (поділ праці, виробництво, споживання, торгівля тощо)
- [59, р. 349-350].

Тим самим П. ле Гале виділяє основні сфери міського життя, які вимагають уваги з боку соціології. З одного боку, він систематизує вже існуючі дослідження таким чином, що їх можна доповнювати з урахуванням змін, які відбуваються. З іншого боку, ті складові міст, які вимагають вивчення, з його погляду, настільки широкі, що не дозволяють оцінити перспективність розробки тих або інших тем.

Американський соціолог М. Ганс у свою чергу пропонує виділити чотири основні вектори досліджень:

1) соціологія міста, чий інтерес обмежений саме містами, переважно великими;

2) соціологія поселень, яка зосередиться на вивченні невеликих міст, передмість і сільської місцевості;

3) вивчення співтовариств, які повинні зосередитися на якісних дослідженнях, що дозволить оцінити різноманіття соціальних процесів, структур і практик у містах і допоможе скласти уявлення про повсякденне життя людей, соціальних груп і організацій;

4) просторова соціологія, яку необхідно відрізнити від інших напрямків, оскільки вона зосереджує увагу не стільки на соціальному просторі, скільки на фізичному, яке розглядається як результат певних соціальних відносин. Люди займають “природній” або “фізичний” простір, використовуючи наявні в них соціальні й культурні інструменти, і перетворюють його у відповідності зі своїми цілями й завданнями. Простір, у свою чергу, впливає на формування соціальних відносин, може стати джерелом ексклюзії й сегрегації. Ці “просторові ефекти” можуть бути виявлені й докладно розглянуті [49, р. 216].

Однак виділення даних напрямків представляється спірним і не цілком доцільним, оскільки, наприклад, соціологія поселень і вивчення співтовариств мають безліч точок дотику й перетинання. Соціологічну урбаністику слід розглядати як єдине дослідницьке поле, усередині якого, проте, необхідно провести реструктуризацію, систематизувати й типологізувати усі численні концепції міста й урбанізації. Однак дане завдання поки не вирішене у вітчизняній соціології, хоча очевидна її значимість для створення теоретико-методологічних основ вивчення сучасних урбаністичних територій і тенденцій їх розвитку, у тому числі й в Україні.

1.2. Обґрунтування необхідності використання соціологічних досліджень у ході вивчення простору великого міста

Феноменологія простору пов'язана із науковим спадком таких вчених як Е. Гуссерль, Г. Башляр та М. Мерло-Понті. Зокрема, концепція “життєсвіту” (нім. “Lebenswelt”) стала центральним поняттям “пізньої” філософії всесвітньо відомого німецького феноменолога Едмунда Гуссерля. Суть цього терміну полягає в тому, щоб розширити обмеження феноменологічного підходу, залучаючи світові мотиви й обставини, що впливають на утворення свідомості.

У пізній гуссерліанській феноменології звертається увага на ідею життєсвіту, яка поставлена на передній план, як криза європейського людства у галузях науки, філософії і звичайної форми раціоналізму. Едмунд Гуссерль вважав, що європейський раціоналізм Нового часу був обмежений і страждав від однобічності, витісняючи духовні та смислові аспекти з області наукового пізнання. Гуссерль вбачав можливість подолання цієї кризи у створенні нової науки про дух, яка мала мати життєсвіт як свій предмет, оскільки від нього залежить фундаментальний шар свідомої діяльності.

У своїй роботі «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії» Гуссерль пише: «Життєсвіт складається із суми безпосередніх очевидностей, які задають форми орієнтації і людської поведінки. Такі очевидності виступають дофілософським, донауковим, первинним в логічному плані шаром будь-якої свідомості, будучи основою, умовою можливості свідомого прийняття індивідом теоретичних установок. Дані умови можливості збігаються з областю загальновідомих уявлень, які володіють характером “автоматичних” неусвідомлюваних регуляторів смислопокладання.»[12, с. 128].

За Е.Гуссерлем наука замінює живий людський світ об'єктивованими абстракціями, тому необхідно зробити редукацію до донаукових значень світу,

щоб відновити життєсвіт, який є сукупністю первинних інтенцій, і дослідити процес виникнення різних систем знання, включаючи науку, їх ставлення до життєсвіту та збагатити їх людським змістом.

Життєсвіт, згідно з Е.Гуссерлем, характеризується безпосередньою очевидністю та інтуїтивною достовірністю його феноменів, які сприймаються індивідом як такі і мають суб'єктивну вірогідність, в той час як суб'єктивність життєсвіту є "анонімною" суб'єктивністю, зміст якої визначається феноменами світу, що існують у сфері суб'єктивності, як суб'єктивними так і міжсуб'єктивними. Ще одним важливим аспектом життєсвіту є його цілісність, оскільки саме в цілому він виступає як несумнівна та автентична реальність. Однак ця цілісність не має чіткої архітекtonіки, її структура є неозначеною й неексплікованою. [12, с. 89].

Водночас у концепції життєсвіту Е.Гуссерля є й проблемні моменти. Е.Гуссерль стверджує, що життєсвіт не тематизується в повсякденних або наукових установах, а його інваріантні структури можна розкрити шляхом критики наукових абстракцій і проблематизації основних аспектів суб'єктивності, де елементи, такі як простір-час, каузальність, уречевлення, інтерсуб'єктивність і т.д., виступають основними складовими полів суб'єктивності. [12, с. 91].

Розглядаючи уявлення про простір М.Мерло-Понті, слід відзначити, що тема простору як самостійна проблема в рамках екзистенціалізму виокремлюється лише в другій половині ХХ сторіччя з переосмисленням робіт попередніх феноменологів. Моріс Мерло-Понті, на роботи якого спирається багато сучасних дослідників теми простору, зауважує, що екзистенція завжди є тілесною, і це не є предметом логічного доведення, а тим вихідним феноменом, з якого виходить будь-який наш досвід. Тобто наше тілесне існування доводить неможливість здійснення останньої редукції.

Наша "закинутість" у світ і передбачає неможливість здійснення останньої редукції, а отже, у нас немає можливості охопити повністю наше мислення, а тому, й гарантувати достовірність знання [27, с. 11].

М.Мерло-Понті розрізняє поняття “місце” та “простір”, водночас не протиставляючи їх одне одному. Простір є простором освоєння світу тілом. Місце – ж є точкою опори тіла [27, с. 184]. Отже, якщо ми говоримо про тіло як про “якір” екзистенції у світі, то цим “якорем” і виступає місце.

Простір не можна розглядати поза часом, і навіть, на нашу думку не варто, говорити про простір і час як про незалежні виміри об'єкта. Цитуючи М.Мерло-Понті, “Порядок співіснування” не можна відділити від “Порядку послідовності” [27, с. 308]. За логікою попередніх розмірковувань філософа, можна зробити висновок, що “розміщування” об'єкта у світі, тобто в часі та просторі, є поглядом на нього в певній ситуації. І минуле, і дальнє має значення настільки, наскільки ми влітаємо його в усю товщину, протяжність, глибину часу-простору.

Це твердження водночас означає, що простір формується не простим відношенням між речами або відносно заданого об'єкта-орієнтира, тобто нульової точки. Для цього необхідний врешті-решт критерій, завдяки якому ми могли б обрати цю нульову точку, щось на кшталт “абсолютного погляду”. Це відношення набуває значення не поза нами, а завдяки нашому входженню у світ, через наше феноменальне тіло. Тобто, феноменологічний підхід М.Мерло-Понті призводить його до висновку, що простір “не належить” окремо світові, або окремо Я, простір формується моїм (феноменальним) тілом в екзистенціальному русі у світі. Тому верх та низ, як і глибина є не вимірами пізнання, а вимірами нашого існування: Вертикаль та горизонталь, близьке та далеке є абстрактними позначеннями саме буття-в-ситуації і передбачають саме зіткнення “віч-на-віч” суб'єкта та світу [27, с.310-311].

Висновок до розділу 1

Найбільш перспективними для соціологічних досліджень міста й урбанізації є три основні вектори:

- вивчення взаємодії між суспільством і простором і їх взаємовпливу один на одного;
- дослідження, що стали результатом “культурного повороту” у соціологічній урбаністиці, що мають істотне значення для сучасного етапу її розвитку;
- екологічна проблематика, популярність якої росте, оскільки приходить усвідомлення необхідності вивчення процесу соціалізації природи й розгляду міст як суб'єктів і результатів соціально-екологічних процесів.

Феноменологія простору пов'язана із науковим спадком таких вчених як Е. Гуссерль, Г. Башляр та М. Мерло-Понті. Зокрема, концепція “життєсвіту” стала центральним поняттям “пізньої” філософії всесвітньо відомого німецького феноменолога Едмунда Гуссерля. Значення цього поняття полягає у тому, щоб перебороти обмеженість виключно феноменологічного підходу шляхом звернення до впливу світових мотивів на структуру свідомості.

РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ МІСТА

2.1. Розгляд поняття соціального простору великого міста і його компонентів

Історія урбаністики нараховує всього біля сторіччя: її піонерами були М. Вебер і Г. Зіммель, котрі займалися проблемами великого міста ще на початку ХХ ст. В останні десятиліття відбувся сплеск інтересу до міст, обумовлений новими глобальними змінами, протиріччями й виникненням нових тенденцій у житті сучасних мегаполісів. Існує безліч розвинених у рамках сучасної західної урбаністики концепцій, які досить яскраво характеризують кризовий стан сучасного міста й розкривають цілий ряд його найгостріших проблем. Це теорія сіноїкізму Е. Соїя [40], у рамках якої констатується, що сьогодні наявна реструктуризація сучасних метрополій - т.зв. "постметрополісний перехід" у житті більших міст. Це перехід, у процесі якого відбувається ослаблення старих індустриальних центрів, побудованих за фордистською моделлю, і створюються нові індустриальні центри, кластери й райони. На місці старого мегаполіса, з його щільним і вкрай сіноїкічним центром і гомогенним світом передмість виникає багатоцентричне, глобалізоване, інформаційне місто- регіон.

Дослідженню впливу капіталізму на процеси, що відбуваються в сучасних містах, присвячена робота Р. Сеннета [37]. Традиційний капіталізм, з погляду автора, характеризується фордистською моделлю, коли кожен робітник задіюється в якості мікрогвинтику в гігантській машині конвеєрного виробництва і не виходить за межі запропонованої йому функції. Сучасний капіталізм відмовляється від цієї моделі, руйнуючи практику жорстко функціональної праці й замінюючи його командним способом організації. Команди співробітників організуються для роботи над певними завданнями й по мірі рішення цих завдань розпускаються. Такого роду капіталізм створює атмосферу поверхневих і відчужених відносин у місті. Під впливом організації

праці виявляються й сімейні відносини. Тепер їхній девіз – “не прив’язуйтеся, мисліть короткостроково”. При цьому формується розрив між роботою й родиною – у робітників просто бракує часу на те й на інше – і це веде до того, що багато з людей відходять від участі у громадянському житті.

Критично загострена в душі соціалізму й марксизму позиція Д. Харві [45]. Дослідник починає з того, що констатує, що “ми живемо в розколотих містах” [45, с. 80]. Вільний ринок, підкріплений економічними правами, веде до росту соціальної нерівності й животінню значного числа міщан у бідності, міста стають усе більше геттоїзованими по мірі того, як заможні люди усе сильніше прагнуть відгородити себе від всіх інших. Вихід зі сформованого положення автор бачить у мобілізації сил за допомогою політичної діяльності, участі в демонстраціях з вимогою змінити сформований порядок справ. Жителі міста, на думку автора, повинні мати можливість реалізувати своє “право на місто”.

Аналізу протиспрямованих сил і тенденцій міського життя в умовах “поточної сучасності” присвячене дослідження З. Баумана [6]. Як і Д. Харві, З. Бауман констатує розрив між життєвими світами двох категорій міських жителів: з одного боку, фінансової еліти, що має доступ до глобальних комунікацій і мереж обміну, з іншого боку - іншого населенням міста, що залишається прив'язаним до локальних умов життя. Більшість людей починає розуміти, що вони не мають сил нічого змінити в глобальних масштабах. Глобальні економічні процеси не підпорядковуються засобам політичного регулювання. Проте, глобальні й локальні процеси є взаємодоповнюючими, вони можуть існувати тільки у взаємозв'язку. Це співіснування представляється війною, з якої ніхто не може вийти переможцем, оскільки не у змозі існувати без переможеного.

Стан розколу в місті породжує феномени міксофобії й міксофілії, тобто страху перед змішанням і прагненням до нього. Міксофобія виражається в створенні кондомініумів, анклавів забезпечених міщан і сегрегації тих, хто залишається за їхніми межами. Міксофілія - це протиспрямована тенденція.

Вона виникає як невід'ємна схильність людей до розмаїтості, до контактів із всілякими людьми, що зустрічаються на вулицях мегаполіса. З погляду автора, саме міксофілія привертає у великі міста жителів сільської місцевості й малих міст. Міксофілія й міксофобія співіснують не тільки у будь-якому міському просторі, але й у свідомості кожного окремо взятого мешканця міста. Міська влада, що займаються плануванням міста, здатна впливати на їхнє співвідношення й намагатися якщо не усунути, то хоча б знизити рівень міксофобії.

Отже, представлені концепції відображають кризовий стан сучасного міста. І якщо Е.Сойя й Р.Сеннет виступають як діагности наявного стану справ, те Д. Харві й З. Бауман - як критики протиріч соціального життя в мегаполісах.

Справедливо зауважуючи, що розвиток міст відповідає рівню розвитку людського суспільства взагалі, ставлячи в основу економічні фактори урбанізації міст, зазначені дослідники виходять зі значимості міст у масштабах усього соціуму, розглядають проблеми міського життя в соціологічній перспективі та, як правило, виключають зі свого поля зору деякі вельми істотні для соціальної теорії питання: як окремі індивіди сприймають сучасне динамічне місто? чим, по суті, є для них місто як таке? які обриси набуває місто в суб'єктивному досвіді окремого індивіда?

Імовірно найбільш адекватним для рішення поставлених питань є феноменологічний метод, збагачений контекстуально-ситуативною герменевтикою. Використання цього методу має служити пропедевтикою для побудови яких-небудь соціо-урбаністичних теорій, оскільки тільки феноменологія розкриває протікання живого досвіду, що найчастіше не враховується соціологами.

Феноменологія, як відомо, виникла як метод аналізу значеннєвих феноменів, що наділяють сенсом акти свідомості й об'єкти зовнішнього світу (вони стають наділеними змістом або навіть "конститутованими" в актах свідомості). Не викликає сумнівів, що культурне середовище є результатом

свідомої активності людей і що місто є багатим імплікаціями прикладом такого культурного середовища.

Використання феноменологічного методу могло б стати новим словом у світовий урбаністиці: феноменологія міста робить ще тільки свої перші кроки. Разом з тим, це винятково перспективний напрямок досліджень: так, деякі фахівці думають, що місто є свого роду “клондайком” для феноменолога, оскільки міське середовище надзвичайно складне, багатопланове, насичене різними значеннєвими контекстами. З феноменологічної точки зору, місто являє собою обрій або фон нашого життя: так, Мерло-Понти порівнює природний світ, даний як обрій, саме з містом, – світ, “з якого відбувається весь мій досвід і який лишається на обрії всього мого життя, як гул великого міста служить фоном усьому, що ми робимо в ньому” [27, с. 420].

Методологічною основою вивчення мегаполіса повинна стати насамперед феноменологічна теорія інтерсуб’єктивності – теорія, що відкриває фігуру Іншого як невід’ємну частину життєвого світу людини. Феноменологічна теорія інтерсуб’єктивності виходить із того, що за тілесної явленістю Іншого у полі мого досвіду ховається приналежна йому “сфера власного”, сфера його особистих сприйнятів, переживань і змістів. І результати формуючої сенс активності інших людей накладають відбиток на світ, в якому я існую; у результаті конституюється загальний нам усім значеннєвий простір.

Прикладом інтерсуб’єктивного простору може служити місто. Місто конституюється в рамках певного інтерсуб’єктивного співтовариства. Термін “конститування” означає тут, що міське середовище залежить від формуючих зміст активностей людей, які в ній живуть, що люди міста самі творять середовище свого життєзабезпечення. І це середовище носить насамперед культурний, а не природний характер: міські об’єкти – будинки, вулиці, пам’ятники – мають ціннісний статус, ми їх певним чином маркуємо, наділяємо певним змістом. Це середовище об’єктів, які мають для нас ті або інші цінності; таким чином, з аксіологічної точки зору місто - це простір, що

має ціннісно-сміслову структуру. Ціннісний статус цих об'єктів виникає на перетинанні перспектив сприйняття їхніми різними людьми, не зберігається поза і крім цих перспектив й у силу цього не піддається натуралізації. Т.е. місто існує як місто, тобто як якийсь внутрішній, осмислений простір, тільки для його мешканців (і в меншому ступені - для гостей, яких не зв'язує з даним містом особиста біографія).

Місто не можна описати із суто об'єктивної, зовнішньої точки зору: “незацікавлений” спостерігач, “чистий суб'єкт”, не залучений у людський світ (якщо такий взагалі представимий), не побачить міста, він побачить тільки якийсь безглузде накопичення об'єктів. Місто, як місто населене, як життєво-значеннєве середовище, можна описати тільки зсередини, тобто феноменологічним чином, розкриваючи ті змісти, якими ми самі наділяємо міський простір.

Питання у тому, де існують ці змісти? Чи існують вони тільки у свідомості й пам'яті людей, що населяють місто? Але як люди могли б відчувати, що вони живуть у загальному значеннєвому просторі, якби їхнє оцінююче відношення до міських об'єктів замикалося рамками їхньої свідомості? Адже ми живемо в місті разом з іншими, і те, як інші сприймають місто, накладає відбиток на саме місто й на наше сприйняття його, об'єктивується у вигляді певного значеннєвого “осаду”, або, можна сказати, “духу міста”, що подібно невидимому образу присутня в нашому сприйнятті вулиць і площ.

Проте, велике значення має інтеріоризація міського простору, яке використовується у ньому. Людина, що вперше потрапила в чуже місто, сприймає його зовсім інакше, ніж абориген міських вулиць: у нього відсутня значеннєва підкладка сприйняття, пам'ять про життя у цьому місті, що накопичується роками; “дух міста” для нього новий і незвичайний. Досвід життя в місті викликає схильність до засвоєння цього духу, у результаті людина включається у систему значень, конститутивних для міського життя, і починає почувати себе “аборигеном”.

Дух міста зберігає пам'ять минулих поколінь. Ця пам'ять втілена у старих будинках, в історичних пам'ятниках, у назвах вулиць і способах організації міського простору. Інтерсуб'єктивність, за Гуссерлем, має свою “трансцендентальну історію”, що відкладається, зокрема, у поле міського життя, де відбувається формування простору історичного часу.

Значеннєвий простір міста можна представити як систему полів значень, пов'язаних із різними сферами міського життя. Насамперед, тут можна розділити публічний простір з його різними градаціями й рівнями доступності (простір вулиць, простір установ, простір клубів і кафе) і простір приватного життя городян - домашній простір, що, на відміну від публічного, несе особистий відбиток, теплоту людської особистості.

Мешканці міст попадають у різні поля значень як певні поля значеннєвої напруженості (якщо використовувати аналогію з електричним полем). Місто ніби “наелектризоване” потенційно закладеними полями значень, і люди, потрапляючи у те або інше поле, актуалізують, виявляють їх.

Характер інтерсуб'єктивної сфери змінюється залежно від типу міста. У маленькому місті інтерсуб'єктивність характеризується відносно замкнутою, стабільною структурою: чужих тут мало, усе один одного знають, всі “свої”, простір одомашнений, що часто сприймається як “застій”. Жителі маленького містечка розділяють між собою набагато більше загального, ніж жителі мегаполіса, вони перебувають “в одному човні”, існують загалом, більш-менш стабільному просторі; головні міські події стають відразу всім відомі, передаючись “з вуст у уста”. Найчастіше доля малого міста визначає долі міщан.

У мегаполісі інтерсуб'єктивність характеризується нестабільною, рухливою, динамічною структурою: потоки людей прибувають у місто й залишають його, перебуваючи в постійному хаотичному русі. Велике місто утворює те “міжмир'я”, той “хаосмос”, у просторі якого зіштовхуються й розбігаються корінний міщанин і мігрант, жебрак і представник еліти, фланер і ділова людина. Людей навколо настільки багато, що вони сприймаються як

юрба, безособова маса. Кожний несе в собі свою “сферу власного”, але ці сфери являють собою як би ізольовані монади у безповітряному просторі, оскільки між людьми прокреслені межі комунікації й не виникає контакту. Публічний простір мегаполіса - це простір для всіх і ні для кого: усі в нього вхожі, але для кожного воно залишається байдужим; це загальнодоступне й унаслідок цього відчужений, проституйований простір. Так, платформа метрополітену несе на собі відбитки мільйонів ніг невідомих людей з якогось свого, далекого мені життям. Навпаки, інтимність приватного простору визначається тим, що у нього вхожі лише деякі, і воно створює умови для взаємного розкриття людей. Потрапити в приватний простір - значить стати причетним до чиеїсь “сфери власного”. Юрба ж стирає “домашність” публічного простору, характерну для невеликих міст; відкритість і перенасиченість робить публічний простір холодним, байдужим [49].

Однак, як уже говорилося вище, міський простір не обмежується простором публічним: у рамках мегаполіса природно виникають анклавні приватних, локальних просторів, свого роду “малі світи”, які, хоча й вбудовані в публічний простір міста, у різному ступені виділяються з нього, формуючи ніби лакуни у структурі інтерсуб’єктивності. Це домашній простір, простір трудових колективів, простір театральних вистав, концертів, “клубів по інтересах”, релігійних об’єднань тощо – тобто всі ті замкнуті, локальні простори, де люди затримуються, у результаті чого виникає можливість зближення, народжується інтимне почуття спільності. У відомій мері ці локальні простори поєднують людей, завдяки їм у місті переборюється відчуження, але повністю компенсувати відчуженість публічного простору вони не можуть. Хоча слід визнати, що у багатьох людей відчужені відносини в мегаполісі влаштовують: у юрбі вони відчувають себе в безпеці, індиферентність відчувається як комфорт.

Таким чином, феноменологія дає можливість глянути на місто з із окремого індивіда, як правило, не прийнятої в увагу соціологами. Цю перспективу, тобто те, як сприймають місто окремі індивіди, слід враховувати

при міському плануванні й забудові, реалізуючи фундаментальний принцип містобудування: не люди для міста, а місто для людей. Індивід у цьому випадку є, за старим виразом, “мірою всіх речей”, що заповнюють міський простір. Місто в цьому сенс має бути співмірне людині, її потребам та її границям.

2.2. Феноменологія міст у зарубіжній практиці

Відомо, що з найдавніших часів місто було місцем концентрації історії й культури, у ньому сфокусувалися всі сфери життєдіяльності людини. Вивчення міської культури протягом минулого століття привертало увагу представників різних напрямків гуманітарного знання: соціологів, мистецтвознавців, краєзнавців, істориків культури. Їхні дослідження знаходяться в основу сучасної урбаністики. У працях закордонних і вітчизняних культурологів, присвячених аналізу міської культури, починаючи з кінця 60-х рр. і протягом останньої третини ХХ століття, все більш “питому вагу” в методології здобув семіотичний підхід [48, р. 413].

Звертання до дослідження міської культури диктується наростаючим процесом урбанізації й глобалізації, що спричинило потребу осмислити місто і як категорію культури, і як простір символічний, цілісний. Інтерес до символіко-міфологічних текстів міської культури наразі знову знаходить свою актуальність. Це обумовлене також усе більшим впливом постмодерністського дискурсу у сучасній культурі й культурології. В епоху домінуючого у постмодерністському наративі й дискурсі суб'єктивізму повернення до фундаментальних цінностей культури, втіленим у символіко-міфологічній системі, не дає розпастися образу культури на окремі локуси й служить “стрижнем” для збереження цілісності й подальшого розвитку культурної самобутності [53, р. 850].

Місто найчастіше описують і вивчають в окремих ракурсах, фрагментарно. Можна виділити різні підходи до вивчення міста, такі як територіально-поселенський, економічний, містобудівний, психологічний, соціологічний, філософсько-культурологічний, історико-культурний та семіотичний. Багато наукових досліджень використовують комплексний підхід до вивчення соціального конструювання місця проживання людини, розглядаючи місто як самостійну систему, що вимагає урахування при соціальних реформах та проектуванні. У 90-і роки ХХ століття стали виділяти урбаністичний напрямок зі своїм колом проблем і різноманітністю теоретико-методологічних основ, що включають і принципи семіотичного підходу.

Текст міста – це універсальна безліч елементів культури міста (символи, міфи тощо), об'єднаних цілісністю, однорідністю й індивідуальністю. Одним із принципів побудови тексту міста є бінарність, яка організує універсальну безліч елементів культури міста за ознакою полярності. Цей загальний принцип формує не тільки внутрішній простір міської культури, але й зовнішнє за допомогою “іншого”, антагоністичного або просто “іншого” елемента. Місто існує у взаємодії з полем текстів про нього, створюючи нерозривний зв'язок між самим містом і цими текстами, які доповнюють та формують його характер, над ними надбудовується ще один простір, що є текстом-позначкою міської культури як сукупність усіх текстів про місто й тексту самого міста, здатна створювати навколо себе нові тексти [54, s. 170].

У популярній закордоном гуманітарній географії складається цілий ряд нових напрямків. В основі гуманітарної географії – перенос уваги від власне реальності спостережуваних об'єктів до множинних реальностей, які складаються в процесах сприйняття, уяви, осмислення тощо, тобто до різних інтерпретаціям простору й місця, що конструюються.

У нечіткому полі гуманітарної географії розглядаються дослідження культурного ландшафту, географічних образів, регіональної ідентичності й просторових міфів (міфогеографії).

Проте актуальним лишається завдання, традиційне для географії в цілому – створення комплексних географічних характеристик місць. У гуманітарній географії це завдання трансформується разом зі своїм об'єктом. У рамках міфогеографії можлива розробка моделі системи просторових змістів, що відповідають кожному окремому місцю – палімпсест.

Сам палімпсест – цілісна сукупність шарів, у якій кожний може за певних умов ставати головним.

Кожний шар регіону як палімпсеста, з одного боку, автономний і актуалізується тільки у контексті своєї домінанти, з іншого боку, є частина всього палімпсеста. Кожний такий шар і є один із множинних контекстів місця – одна з його реальностей. Цими множинними контекстами (реальностями) місць і покликана займатися міфогеографія.

Отже, міфогеографія – це напрямок гуманітарно-географічних досліджень, який спрямований на вивчення просторових уявлень, міфів, географічних образів та інших способів тлумачення простору і місця.. У результаті кожне місце саме й з'являється не лише через об'єкти, що реально спостерігаються, але скоріше – за допомогою їхніх оцінок й інтерпретацій. У процесі регіоналізації відбувається “нарощування” такого метапростору. Кожен регіон, місто і місцевість меншого значення не тільки входять до складу адміністративної системи країни, але також володіють своїми унікальними міфами і уявленнями.

Що стосується семіотичного аналізу міської культури, текст міста визначається як універсальна безліч знакових елементів культури міста, об'єднаних значеннєвою цілісністю й організованих за принципом бінарності. Текст міської культури має індивідуальність і здатністю створювати нові тексти.

Символ у контексті семіотичного аналізу міської культури з'являється як маркірований текст міста й має характерні риси: життєво-побутові, культурні, природно-кліматичні, ландшафтні, історичні, матеріально-культурні. Символи мають наступну типологію: а) просторові символи – “місто в

просторі”, “простір міста”; б) символ співвідношення “культури й природи”; в) ім'я – образ міста (особистість, персонаж, артефакт). Визначальна властивість символу – символ поєднує історичні шари культурною традицією, будучи механізмом пам'яті культури.

Міф міської культури – єдність найменування й простору міста. Міф міської культури характеризується тимчасовою циклічністю і, одночасно, ототожненням з незмінним, вічним, яке проявляється у кожному тексті про місто. Міфоутворюючими елементами міської культури є: “ім'я”, “відношення – місто / простір”, “шлях”, “ототожнення”. Ознакою міфу міської культури є наповненість характерними матеріально-предметними атрибутами міського простору. Семіотичний підхід, основою якого є поняття: “текст”, “символ”, “міф”, – можна представити у вигляді цілісної системної моделі аналізу міської культури, що доповнює методологію урбаністики.

Місто може бути пов'язана з долею якої-небудь особистості, що є процесом символізації. Але вона може бути не ототожнена і не наділена рисами даної особистості, оскільки ототожнення з особистістю або іншими об'єктами означає вже інший процес – міфологізацію.

Символізація можлива не тільки по відношенню міста до навколишнього простору, але й “усередині” простору міста (символіка елементів міської культури). Можна виділити наступні напрямки символізації міста як внутрішнього простору:

- а) символічну геометрію міста;
- б) сакральний і несакральний простір.

Міфологію визначає багато в чому ім'я міста, процес цей двоякий. З однієї сторони особистість (історична) наділяє місто своїми рисами, а з іншої сторони – місто (місце народження, проживання) визначає міфологію людини (киянин, москвич, лєнінградець, петербуржець).

Наступним фактом міфопоетизації простору певного міста є його театралізація: місто як театр (ототожнення), театральність архітектури (експонування). Місто нагадує сцену, підворіття й вікна-лаштунки, ворота-

завіса, перспектива також театральна, оскільки вона відображає певний стиль архітектури.

Таким чином, міф у семіотиці міської культури є текстом міста, що носить власне ім'я (Ю.Лотман, В.Сокир, М.Гаспаров, Б.Успенський), невіддільний від локусу міського простору (єдність імені й простору).

Ознаками даного простору буде його невіддільність також і від часу (хронотоп). Цей простір визначається властивими йому матеріально-матеріальними атрибутами. Текст міфу міської культури має тимчасову циклічність, тобто ототожненням з незмінним, яке перманентно проявляється в кожному тексті про місто й, отже, текст йому ізоморфний (О.П'ятигорський).

Модель розуміється як деяка спрощена універсальна система світу, що має операційний характер; являє собою взаємодію людини й середовища (природи); структура моделі вічна, і здатна до відновлення; будова моделі являє собою двоєдиний зв'язок синхронії й діахронії, тотожність мікрокосмосу й макрокосмосу, природи й людини, систему бінарних (двійкових) розпізнавальних ознак, набір яких є найбільш універсальним засобом опису семантики моделі світу, тобто має свою універсальну мову, здатну одним і тим же матеріальним чином передавати паралельну інформацію різного змісту й провокувати змістовну інтерпретацію елементів [60, р. 229].

Модель міського простору повинна мати, принаймні, такі перераховані вище ознаки: 1) універсальність; 2) системність; 3) опис взаємодії людини й середовища; 4) речовність; 5) здатність до відновлення; 6) бінарність; 7) єдина мова опису; 8) здатність до генерування змістів; 9) цілісність; 10) внутрішня тотожність.

Висновок до розділу 2

Феноменологія, як відомо, виникла як метод аналізу значенневих феноменів, що наділяють сенсом акти свідомості й об'єкти зовнішнього світу

(вони стають наділеними змістом або навіть “конституйованими” в актах свідомості). Не викликає сумнівів, що культурне середовище є результатом свідомої активності людей і що місто є багатим імплікаціями прикладом такого культурного середовища.

Використання феноменологічного методу могло б стати новим словом у світовий урбаністиці: феноменологія міста робить ще тільки свої перші кроки. При цьому міський простір не обмежується простором публічним: у рамках мегаполіса природно виникають анклавні приватних, локальних просторів, свого роду “малі світи”, які, хоча й вбудовані в публічний простір міста, у різному ступені виділяються з нього, формуючи ніби лакуни у структурі інтерсуб’єктивності.

Феноменологія дає можливість глянути на місто з із окремого індивіда, як правило, не прийнятої в увагу соціологами. Цю перспективу, тобто те, як сприймають місто окремі індивіди, слід враховувати при міському плануванні й забудові, реалізуючи фундаментальний принцип містобудування: не люди для міста, а місто для людей. Індивід у цьому випадку є, за старим виразом, “мірою всіх речей”, що заповнюють міський простір. Місто в цьому сенс має бути співмірне людині, її потребам та її границям.

Модель міського простору повинна мати, принаймні, такі перераховані вище ознаки: 1) універсальність; 2) системність; 3) опис взаємодії людини й середовища; 4) речовність; 5) здатність до відновлення; 6) бінарність; 7) єдина мова опису; 8) здатність до генерування змістів; 9) цілісність; 10) внутрішня тотожність.

РОЗДІЛ 3. ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА СОЦІОЛОГІЯ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОСТОРУ КИЄВА

3.1. Вивчення праць вітчизняних соціологів щодо соціального простору українських міст

Місто у свідомості й самосвідомості виявляється не просто скупченням деяких уявлень; і інформація про нього не є просто сукупністю окремих ознак або елементів місця. Дані про місто складаються в контексти ознак, кожна з яких цілісний, кожна з яких – певний образ регіону або сконструйований його імідж. Місто в інформаційному полі – безліч контекстів, тобто безліч “реальностей”.

Однією з оригінальних концепцій семіотичного аналізу міського простору стала теорія міфогеографії. У ній міститься розуміння міського простору як палімпсеста й теорія культурно-географічних характеристик [46, р. 78]. За цієї концепцією, міфогеографія – це не стільки підхід до вивчення просторових міфів, скільки особливий погляд на простір як текст. В “фокусі уваги” міфогеографії – конкретні місця й простори. Вірніше було б сказати, що її відрізняє особливий погляд на “наповнення” картини реальностей кожного місця, що конструється. Цей погляд підкріплений міфологічними моделями комунікації й теорією семіозису.

Розуміння місця як палімпсеста відкриває ще одну можливість, закладену в розумінні простору як тексту, конструювати нові тексти культури. В основі міфогеографічної моделі дійсності – уявлення про множинність інтерпретацій кожного місця. Кожне місце (географічне) – це не просто реально спостережувані об'єкти, ознаки, елементи, характеристики. У процесі нескінченного семіозису просторових міфів створюється безліч реальностей одного місця. Суть цього процесу – в нескінченній інтерпретації (оцінці, описі, аналізі тощо) просторових уявлень.

Таким чином, палімпсест – це несувора модель системи просторових уявлень, що передбачає:

- а) множинність реальностей того самого;
- б) автономність кожної із цих реальностей як одного із шарів; \
- в) єдиного палімпсеста, побудованого за певними правилами та відповідно до тієї або іншої логіки зв'язків між шарами;
- г) існування пластос палімпсеста (інваріант) кожного місця у кожний конкретний момент часу (хронотоп), здатного до варіативності.

Географічний простір, будучи складеним з місць-палімпсестів, перестає бути плоскою двовимірною “картинкою”, перетворюючись у складну багатомірну структуру, яку слід “читати” під різними кутами зору. Тобто місце-палімпсест здатне до формування текстів навколо себе, виступає як формуюча сенс модель. Вводиться поняття комплексна “культурно-географічна характеристика”, яка відповідає саме моделі тартусько-московській школі аналізу міської культури [42, с. 135].

До основних принципів створення комплексних культурно-географічних характеристик відносяться:

- а) представлення місця як сукупності ознак (елементів);
- б) відбір найважливіших ознак місця (домінантний підхід) з обов'язковим прагненням до максимального усвідомлення ознак, що відбираються;
- в) акцент на цілісність характеристики й, відповідно, зв'язки між ознаками; побудова ієрархії ознак місця від доміантних до другорядних;
- г) зв'язаність доміанти з іншими відібраними ознаками;
- д) індивідуальність характеристики в плані унікальності місця, поставленого завдання, автора й споживача, легітимізована множинністю характеристик у палімпсесті;
- е) структурованість систем ознак і зв'язків між ними, що досягається шляхом пророблення множинних систем означування і забезпечена нею трансформованість характеристики;
- є) заснованість на реальності, створеної як природою (спостережувані об'єкти), так і людьми (просторові стереотипи);

ж) деформація реальності при збереженні її дійсності, обумовлена прагненням повідомлення ідеї міста (домінанти) і легітимізована інтерпретативністю.

У ряді основних понять семіотики культури текст є універсальна категорія семіосфери. За принципом побудови структури цієї основної категорії будуються й усі інші семіотичні одиниці: від ремінісценції й відсилання до міфу й символу. Семіосфера – всеосяжна одиниця семіотики й визначається як культура.

Символ виконує роль збирача всіх принципів знаковості і одночасно виходить за межі самої знаковості. Він є посередником між різними сферами семіозису і водночас з'єднує семіотичну та позасеміотичну реальності.. Рівною мірою він посередник між синхронією тексту й пам'яттю культури. Його роль – роль семіотичного конденсатора. Структура символів тієї або іншої культури утворює систему, ізоморфну й ізофункціональну генетичної пам'яті індивіда.

Міф – це простір “власних імен”. Він має наступні особливості: час протікає в міфі циклічно, простір міфу багатосаровий та кожний із шарів ізоморфний іншому. Міф породжується у процесі експонування або ототожнення [28, с. 85]. Міф міської культури – єдність найменування й простору міста. Міф міської культури має тимчасову циклічність і, одночасно, ототожнений із незмінним, вічним, яке проявляється в кожному тексті про місто. Міфотворюючими елементами міської культури є: “ім'я”, “відношення – місто / простір”, “шлях”, “ототожнення”. Ознакою міфу міської культури є наповненість характерними матеріально-предметними атрибутами міського простору.

Символ сучасної міської культури – це текст міста (Ю.Лотман), хоча особливо функціонуючий. Він самостійна структура, здатна зберігати свої ознаки при проникненні в будь-який текст міста, отже, це маркований текст (Ю.Лотман), що має відмітні риси: життєво-побутові, природно-культурні, кліматично-метеорологічні, ландшафтні, історичні, матеріально-культурні, – вони закріплюються за символом, інваріантні (В.Сокир). Символ міської

культури не належить одному культурному зрізу, тому в кожному з культурних шарів, вступаючи у взаємодію з культурним простором, символ змінює його й сам при цьому модифікується при структурній незмінності. Він

відсилає до історії даної міської культури й поєднує її історичні шари культурною традицією, виступаючи механізмом пам'яті культури (Ю.Лотман).

У кожної міської культури буде свій символ, але є загальні символи, властиві усім містам:

а) центр/периферія: столиця/провінція, центр міста/окраїна;

б) життєво-побутові;

в) природно-культурні: річка-море / ліс-степ;

г) кліматично-метеорологічні;

д) ландшафтні: місто на горі/місто на рівнині; історичні; матеріально-культурні (В.Успенський).

Міфологія міста як організованого простору (простір визначається як: “місто в просторі” і “простір міста”) полягає, на думку В.Топорова, у серії бінарних опозицій – серединна (внутрішня) і периферійна (зовнішня), а також багатьох інших.

У місті, яке є центром простору, накопичуються міфи про щастя. Воно уявляється як місто-рай, місто-благоденство, місто-храм.

У місті, що перебуває на окраїні, будуть уже інші, есхатологічні міфи. Ще один прояв даної ознаки міфу (“простір знятих опозицій”) – це існування полярних за значенням двох типів міст: місто-”діва”, місто-”блудниця”. Простір знятих опозицій у міфології міста може проявлятися в наступних співвідношеннях: місто в просторі (відношення центр-периферія), місто як простір (будинки-вулиця).

Одним із провідних вітчизняних дослідників феноменології сучасних українських міст є Юрій Андрухович. Серед його творів, які стосуються феноменології сучасних українських міст – “Лексикон інтимних міст”, “Моя остання територія”, “Дезорієнтації на місцевості” та “Мала інтимна урбаністики”. У передмові до "Лексикону інтимних міст" [2] автор вагається

щодо назви проекту, оскільки вже було створено декілька проектів, в яких він брав участь. Ці проекти включають "Глосарій" в журналі "Четвер" у 1991 році та "Малу українську енциклопедію актуальної літератури" у 1998 році.

Формуючи власну стратегію творчості, Ю.Андрухович у роботах "Дезорієнтація на місцевості", "Моя остання територія", "Роман з універсумом" і "Мала інтимна урбаністика" – як предтечах його "Лексикону інтимних міст", – завжди мав на увазі досвід стовпів постмодернізму. Більшість публіцистичних медитацій Юрія Андруховича, які мають "географічний" характер, часто присвячені побутовим відмінностям, особливостям та перевагам, які сприймаються очевидними для туристів з України, які відвідують Захід. У "Лексиконі інтимних міст" Андрухович зумів поєднати ці побутові реалії з культурною "щирістю" і стильним оповіданням, що характерно як для минулих, так і для сучасних його творів. [2, с.12].

Водночас суто за настроєм "геопоетика" Ю.Андруховича на семантико-стилістичному рівні формує достатньо розрізнену картину. У книзі "Лексикон інтимних міст" описані східні регіони, за винятком Харкова, як місця, що вражають негативом і апатією. Центральні регіони відображають змінність настрою автора, з частковим просвітленням, можливо, лише в "помаранчевому" Києві. Західні області, натомість, описуються як сонячні та зазвичай вільні від іронічних опадів. Перед виходом книжки автор провів вікторину на Facebook, де учасникам було запропоновано вгадати міста за фрагментами майбутнього видання. Дехто, навіть ніколи не відвідуючи ці міста, зміг їх впізнати. [2].

Як "людина світу", Юрій Андрухович має право віддавати перевагу Заходу і не відчувати такої сильної симпатії до Сходу, і він не соромиться цього визнати. Ось його слова з цього приводу: «Я настільки заплутався у переходах між реальним та вигаданим, що про всяк випадок оголошую витвором власної уяви всіх дійових осіб, а також усі історії, ситуації та, зрештою, й міста цієї книжки». [2, с.7].

Історія українських міст як феномену культури й соціального життя викликає все зростаючий інтерес. Тут зустрічаються інтереси історії, антропології, соціології, політології й географії. У рамках географії, наприклад, різко зріс інтерес до культурологічної проблематики. Однак у філології у вивченні міста є своє, далеко не другорядне завдання. Філологічні науки можуть внести у вивчення таких складних соціокультурних об'єктів, як місто, особливий і, можливо, генералізуючий внесок. Насамперед тому, що всі процеси, які супроводжують життя міста (економічні, природні, соціальні), приводять до позначень в мові й найчастіше тільки слідами у мові стають доступними для спостереження. Так, поняття локального тексту та розуміння міста як тексту можуть узагальнити досвід та сприйняття життя людини в конкретному місці.

Ось як географ Н.Замятіна розповідає про Київ: “Київ зривається у Дніпро широким, як Ніагара, водоспадом – від Видубичів до Андріївського спуска, через Лавру й Владимирську гірку, спінуючись на брівці парковими стосами, куполами, бризкаючи шпильями. Але Київ двохличний. Одне його обличчя дивиться поблажливо зверху Андріївського узвозу, інше – дивиться нагору по Андріївському узвозу. Так і сяк повертаючись перед Дніпром, Київ відіграє нагорним і ізрічним своїми променями. Київ ізрічний плескається в Подолі, ласкавим прибоєм облизуючи Замкову гору. Київ надрічний тече по рівнині, сам як річка, спокійна й плавна, вільна й огрядна, цнотливо прикрита каштанами. Київ живе променями, переломлений Дніпром, як лінзою. Без лінзи річки місто “схлопується” у безбарвне повітря” [21, с. 30].

У спеціалізованій літературі вивчають соціальні простори Києва, які є місцем, де відбуваються різноманітні процеси. Ці процеси включають метрополізацію, глобалізацію, джентрифікацію, «гендерифікацію», сакралізацію, комерціалізацію, а також доместикацію простору. Ці тренди спричиняють суттєві, однак селективні зміни середовища соціального простору. Зокрема, серед сучасних змін у публічному просторі Києва виділяють обмеження доступу, що пов'язані з його комерціалізацією. Також

спостерігається зміна основної функції простору з комунікативної на візуальну, віртуалізацію та його адаптацію до повсякденних потреб. Значна увага приділяється громадським просторам як місцям протестів та конфліктів, де зіштовхуються політичні, економічні та громадські інтереси. [7, с. 14].

Важливо зазначити, що культурний шар київської архітектури вражаючий і має глибоку та різноманітну історію. Це створює поштовх для подальших досліджень в цьому напрямку. Особливо цікавим є той факт, що архітектурні пам'ятки Києва, включаючи житлові будівлі, які були споруджені у другій половині ХХ століття, ще кілька десятиліть тому вважалися сучасними, але станом на зараз вони вже стали частиною історії. Це свідчить про те, як швидко міняється сприйняття і сприйняття архітектури, а також про необхідність дослідження цих змін і їх впливу на місто..

Серед актуальних напрямків дослідження соціального простору Києва вченими варто відзначити зосередження на розвитку дизайнерського компоненту проектів "Розумного міста" або "Смарт-міста". Частина цих проектів спрямована на втілення концепції відкритого доступу киян до інформації та на створення прозорої міської влади. Цей тренд вивчення соціального простору Києва є перспективним, оскільки він відповідає потребам сучасного суспільства, яке прагне більшої участі громадян у прийнятті рішень та доступу до інформації про місто.

Окремі дослідники вважають за доцільне використовувати під час аналізу пам'яток архітектури середмістя Києва семіотичний підхід [36, 38]. Оскільки місто є соціокультурним інститутом, інтерес до даного феномену розкривається не лише як до архітектурної організації простору, але й як до носія визначеної пам'яткової структури. Сутність семіотичного методу полягає у створенні інтегративного / цілісного образу міста. Культура передбачає аналіз пам'яткової моделі міста як системного багаторівневого утворення. При цьому формування інтегративного і комплексного образу міста, виявлення принципів й структури створення його архітектурного простору виявляється з опертям на знакову (семіотичну) методику.

3.2. Історична еволюція соціального простору Києва

Розглядаючи історичну еволюцію соціального простору Києва слід вказати, що початкове київське укріплення на ранньому етапі історії Київської Русі розширилося зі Старокиївської на Замкову гору, а також Щекавицю й Юрковицю. Окремо розвивалося т.зв. Нижнє місто – райони Подолу, Гончарів, Кожум'як, Копиріва кінця. Поступово освоювався Кудрявець – у напрямі нинішньої Лук'янівки. На архітектурний стиль князівських будівель великий вплив мала Візантія.

У період розквіту Київської Русі формувалася сакральна архітектура – Золоті ворота, храм Святої Софії, Десятинна церква, Михайлівський, Києво-Печерський, Видубицький монастирі.

Власне середмістя еволюціонує від «града Володимира Великого» (Старокиївська гора й монастирський ансамбль) до «града Ярослава» («град Володимира» і нинішні околиці Софіївської церкви) і «града Ізяслава-Святополка» (попередня місцевість разом з Михайлівською горою).

Упродовж X-XIII століть у середмісті Києва розвивалася палацова архітектура («Палац княгині Ольги», «Кам'яний терем», «Південний палац», «Західний палац»), а для зборів народного віча використовувався міський майдан – Бабин торжок [43].

«Град Ярослава» розширювався на південь від «града Володимира». Охоплюючи площу близько 60 га, він був оточений земляними валами і дерев'яними стінами зі сторожовими вежами. Золоті, Лядські (Печерські) й Жидівські ворота також можуть вважатися пам'ятками архітектури київського середмістя. У більш пізній період сформувався «град Ізяслава-Святополка» (80 га) із новим архітектурним ансамблем, на території якого було споруджено близько 40 кам'яниць – князівських палаців, соборів, монастирів, дворів бояр,

воєвод, князівської адміністрації й купців. У Нижньому місті розташовувалися одноповерхові торгово-ремісничі райони

У період після 1240 року розвиток середмістя Києва сповільнився, а міське життя упродовж другої половини XIII століття жевріло на Подолі й у районі Києво-Печерської лаври. Починаючи з XIV ст., коли місто увійшло до складу Великого князівства Литовського, його військово-адміністративний центр був перенесений на Замкову гору, яка протягом наступних кількох століть зазнала кількох трансформацій забудови.

Із другої половини XVI ст. київським князем воєводою Костянтином Острозьким поблизу Софійського монастиря була заснована слобода. У подальшому з отриманням Києвом Магдебурзького вона була заселена представниками адміністрації і заможними міщанами. У контексті розвитку окремих самоврядних територій середмістя Києва слід вказати, що вони називалися юридиками і включали землі міського воєводи та уряду, а також церковні землі.

У період знаходження Києва у складі Литовсько-Руської держави, а потім Речі Посполитої, центр міського життя поступово зміщується на Поділ, де проживала більшість населення. Маючи за давньоруських часів статус Нижнього міста, Поділ так само зберіг характерну для забудови Київської Русі нерегулярність планування та еkleктичність архітектури. Хаотична архітектурна забудова Подолу зберігалася до великої пожежі в Києві, яка трапилася у 1811 році [43].

У період «Могилянського ренесансу» (середина XVII століття – часи митрополита Петра Могили) у Києві відбувається масштабна реставрація зруйнованих храмів і монастирів. У той же час унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій та європейського бароко виникає українське бароко як провідний стиль реставрації пам'яток, зруйнованих ще у XIII столітті. Європейський вплив виявився у залученні до реставраційних робіт італійського архітектора Октавіано Манчіні.

Протягом XVIII століття у Києві виникають такі видатні шедеври

світської архітектури як Маріїнський палац (збудований у 1750-1755 рр.) і Кловський палац (1752-1755 рр.). Перлиною тогочасної церковної архітектури стає Андріївська церква (роки побудови: 1747-1762)

Наприкінці XVIII століття, коли українська автономія в Києві була остаточно ліквідована Російською імперією, перед владою постало питання реконструкції міста. Відповідним планом передбачалося зміцнення оборонної системи у Старому місті, а також на Печерську. Завдяки цьому середмістя Києва знову перемістилося з Подолу до Старого міста, де відбувалися активні фортифікаційні роботи (бастіонна система Старокиївської фортеці.

З огляду на пріоритетність споруд оборонного характеру впродовж першої половини XIX століття адміністративно-військовим осередком середмістя Києва став Печерськ, а роль головної вулиці міста виконувала Московська вул. (зокрема це пов'язано зі спорудженням заводу «Арсенал»).

Тенденція зростання цивільної забудови, започаткована наприкінці XVIII століття (секуляризація 1787 року), продовжується протягом усього XIX сторіччя. Із цього часу домінуючим стилістичним напрямком в архітектурі середмістя Києва стає класицизм (видатні представники Вікентій та Олександр Беретті). Саме цим стилем характеризуються будівлі Київського державного університету, астрономічної обсерваторії, Інституту шляхетних панянок тощо. У стилі пізнього класицизму споруджені будинки Першої київської гімназії, реального училища, Анатомічного театру. Однією з провідних вулиць середмістя стає Володимирська, де були сконцентровані провідні релігійні, освітні й культурні заклади Києва. Водночас Хрещатик здобув статус головної адміністративної й торговельної артерії [43].

Протягом позаминого століття середмістя Києва розвивається як по висі північ – південь, так і у західному напрямку. Нові вулиці центральної частини забудовувалися маєтками, спорудженими за індивідуальними проектами. Таким чином, на зламі XIX і XX століть Київ охоплює «будівельна лихоманка», коли на зміну індивідуальній садибній забудові приходять прибуткові будинки, особливо ошатні в аристократичних районах на кшталт

Липок («Будинок з химерами» будинок Підгорського, «Замок Річарда», будинок Бендерського, будинок барона Гессельбейна.

На початку ХХ століття домінуючим стилем київської архітектури середмістя стає неокласицизм (будівлі банків, акціонерних товариств, провідних училищ та гімназій), а у подальшому до нього додається модерн (Дім невтішної вдови, будинок Крушевської архітектора К.Іваницького) та раціоналізм (Бессарабський ринок).

У період радянської влади в Києві було зруйновано велике число вартісних пам'яток архітектури (в основному унаслідок воєнних дій та варварської політики партійного керівництва), однак водночас зведені нові – у стилях конструктивізму, сталінського неокласицизму й радянського модернізму. Власне саме у радянський період був сформований сучасний вигляд київського середмістя – у тому числі завдяки побудові адміністративних / державних споруд.

3.3. Дихотомія соціального простору різних районів столиці України

Протягом ХХ століття значно розширилася тематична сфера досліджень міста як культурного явища. Якщо у ХІХ столітті аналіз міського способу життя здійснювався переважно з економічних позицій, то у минулому столітті увага приділялася також адміністративному та господарському устрою міста, взаємозв'язку між суспільством і природою, а також впливу архітектурного простору міста на формування повсякденної культури населення у центральних частинах міста, околицях та передмістях.

Особливо важливим є аналіз міста у контексті екосистемології. За різними ознаками місто подібне до інших штучних антропогенних екосистем. Розвиток таких соціо-екосистем залежить від постійного впливу людини, що включає формування видового складу, просторової організації, взаємозв'язків між блоками, екологічного очищення та захисту від захворювань.

Протягом ХХ століття великі руйнування та пошкодження історичних міст породили потребу у глибокому вивченні структури міст та їх втрат, відновленні будівель і комплексному відновленні центральних частин історичних міст. Також виникла потреба у науковому осмисленні цих процесів.

К.Третяк вказує про історичну забудову середмістя Києва таке: «Основну масу забудови центрального Києва складають споруди, зведені у кінці ХІХ – на початку ХХ століть. Вони являють собою досить різноманітні за стилістикою, художністю, монументальністю та якістю будівлі. Кожна з них демонструє художню творчість архітекторів, сумлінність будівельників, які базувались на фінансовій спроможності замовників. Відповідно, всі процеси в економіці, мистецькому житті та соціальному розвитку міста відбилися у цих спорудах... Сьогодні, коли місто зазнає досить інтенсивної реконструкції, особливо його центральні райони, варто звертати увагу на численні пам'ятки архітектури, які опинилися у центрі будівельних робіт. Дуже важливо сьогодні зберегти все надбання української культури сторічної давнини так само, як пам'ятки усіх інших епох» [43, с. 1]. Вказані тези науковця не втратили свою актуальність і через 24 роки після захисту дисертації.

Окреслюючи середмістя Києва, слід обмежити його історичним центром, який включає у себе ряд усталених районів – Старе місто, Печерськ, Звіринець, Кудрявець, Афанасіївський яр, Солдатська слобідка, Поділ. Із певною мірою умовності до цього ареалу також можуть бути віднесені Лук'янівка, Татарка, Шулявка, Плоске. Звичайно, що саме у цих районах зберігаються історико-архітектурні нашарування, зокрема на Подолі можна побачити архітектуру і ХІХ і ХХІ століть, причому велике число будинків зберігають свій першопочатковий вигляд (не зазнали реконструкції). Особливою рисою візуальних ансамблів середмістя є унікальний феномен київських двориків – затишних осередків старого міста, майже непідвладних

часу. Велике число цих двориків збереглися у таких районах як Поділ, Печерськ, Старе місто, Афанасіївський яр.

У Києві останнім десятиліттям спостерігається швидка зміна характеру історичної забудови внаслідок інтенсивного будівництва, широкомасштабної модернізації та реконструкції історичних житлових будівель. Ці будівлі мають велике значення з історичної, архітектурної та мистецької точок зору.

Центральний історичний ареал Києва розташований у правобережній частині міста. Висоти правого берега Дніпра, які зберегли значну частину спадщини протягом століть, і нині відіграють важливу градоформуючу роль. Природні доміанти правобережжя прикрашені низкою архітектурних ансамблів і пам'яток садово-паркового мистецтва.

У контексті особливого ландшафту міста, головною характеристикою розвитку його планувальної структури є сприйняття історичного центру як живого організму. Центр міста зберігає тенденції розвитку та утворює цілісну систему, що сприяє збереженню територіальної форми та охороні культурної спадщини.

На території середмістя Києва зосереджені найбільш значимі об'єкти, характерні для історичного силуету міста. Серед них – Софійський собор і Києво-Печерська лавра, на які поширюється Конвенція про охорону культурної й природної спадщини ЮНЕСКО, а також номінанти на включення в Список всесвітньої спадщини – стародавні Андріївська й Кирилівська церкви. У зв'язку з особливою важливістю об'єктів на даній території ця частина Києва вимагає особливої уваги й захисту.

Проект концепції, що може бути запропонований для збереження архітектурної спадщини в урбанізованій території з урахуванням особливого ландшафту й зростаючого еколого-техногенного ризику, має певну структуру. Вона включає визначення проблеми, яку програма спрямована вирішити, аналіз причин виникнення цієї проблеми, мету програми та визначення оптимального варіанта її розв'язання на основі порівняльного аналізу різних

можливостей; шляхи й способи розв'язання проблеми; очікувані результати й ефективність програми; оцінка необхідних фінансових ресурсів і термін реалізації.

Збереження історичних об'єктів сьогодні тісно пов'язане із сучасним формоутворенням. Протиріччя між потребами цінностей минулого й сьогодення найчастіше вирішуються на практиці шляхом адаптації історичного будинку до нової функції зі збереженням архітектурної спадщини. Сучасна архітектура реабілітує історичний об'єкт, включаючи його у життя міста, в той час як історичний об'єкт створює значеннєву прив'язку сучасної архітектури до контексту. Кожний елемент цієї системи працює на нову загальну цілісність, засновану на синхронному співіснуванні минулого й майбутнього. Подібна взаємодія сучасності з минулим неможлива без уваги архітектора до духу місця і його культурно-історичного контексту.

Висновок до розділу 3

Історія українських міст як феномену культури й соціального життя викликає все зростаючий інтерес. Тут зустрічаються інтереси історії, антропології, соціології, політології й географії. У рамках географії, наприклад, різко зріс інтерес до культурологічної проблематики. Однак у філології у вивченні міста є своє, далеко не другорядне завдання. Філологічні науки можуть внести у вивчення таких складних соціокультурних об'єктів, як місто, особливий і, можливо, генералізуючий внесок

У фаховій літературі соціальні простори Києва розглядаються як простори, де відбуваються різноманітні процеси, такі як метрополізація, глобалізація, джентрифікація, гендерифікація, сакралізація, комерціалізація та доместикація. Ці тренди призводять до суттєвих, але вибіркових змін у соціальному просторі. Наприклад, актуальними змінами в публічному просторі Києва є обмеження доступу через комерціалізацію, зсув акценту з

комунікативних функцій на візуальні, віртуалізацію, одомашнення, зростання ролі громадських просторів як місць протестів і конфліктів політичних, ділових та громадських інтересів.

У столиці України протягом останніх десятиліть відбуваються динамічні зміни в характері історичної забудови, що викликані активним втручанням нових будівель і повною модернізацією та реконструкцією історичних житлових будівель, які є історичною й архітектурно-мистецькою цінністю. Це піднімає питання збереження цих споруд та забезпечення збереження унікальності міста і його ідентичності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у відповідності до науково-дослідницьких завдань, поставлених у вступі до даної роботи, ми прийшли до наступних висновків:

1. Проаналізовані теоретичні аспекти використання соціологічного підходу в урбаністиці. Створення й функціонування сучасної соціології в новому історичному й соціальному контексті сформувало серію теоретико-методологічних і теоретико-емпіричних дискурсів. Дебати про сьогодення й майбутнє соціологічних досліджень міста й урбанізації також багато у чому є результатом серйозних соціальних змін у самих різних сферах суспільного життя.

Найбільш перспективними для соціологічних досліджень міста й урбанізації є три основні вектори:

1) вивчення взаємодії між суспільством і простором і їх взаємовпливу один на одного. До найбільш відомих представників даного напрямку Г.Брідж відносить А. Лефевра з його концепцією соціального формування простору. Простір розглядається як результат соціальних відносин, але одночасно й фактор, що визначає їхній розвиток;

2) дослідження, що стали результатом “культурного повороту” у соціологічній урбаністиці, що мають істотне значення для сучасного етапу її розвитку. Розглядається вплив архітектури на жителів міст, формування колективної пам'яті й функції виробничих місць у містах, які осмислюються з погляду їх соціальної значимості;

3) екологічна проблематика, популярність якої росте, оскільки приходить усвідомлення необхідності вивчення процесу соціалізації природи й розгляду міст як суб'єктів і результатів соціально-екологічних процесів. Однак місто розглядається не стільки як простір взаємодії людини із природою, скільки як продукт використання людиною техніки.

Соціологічну урбаністику слід розглядати як єдине дослідницьке поле, усередині якого, проте, необхідно провести реструктуризацію,

систематизувати й типологізувати усі численні концепції міста й урбанізації. Однак дане завдання поки не вирішене у вітчизняній соціології, хоча очевидна її значимість для створення теоретико-методологічних основ вивчення сучасних урбаністичних територій і тенденцій їх розвитку, у тому числі й в Україні.

2. Розглянуте використання інструментарію феноменологічної соціології у дослідженні міста. Встановлено, що феноменологія міста як і простору в цілому пов'язана із науковим спадком таких вчених як Е.Гуссерль, Г.Башляр та М.Мерло-Понті. Зокрема, Учення Гуссерля про життєсвіт сильно вплинуло на філософію ХХ століття, ставши плідною основою для розвитку екзистенційно-феноменологічних досліджень "раннього" Мартіна Гайдеггера, ранніх форм герменевтики Ганса-Георга Гадамера, а також розробок теоретиків постмодернізму, таких як Жіль Делез, Жак Дерріда та інші.

Вагомою концепцією є "поетика простору" Г.Башляра. Так, важливою складовою філософської спадщини Г.Башляра є праця в п'яти томах, в якій розглядається психоаналітичне значення для уяви людини образів класичних "матеріальних стихій".

Розглядаючи уявлення про простір М.Мерло-Понті, слід відзначити, що тема простору як самостійна проблема в рамках екзистенціалізму виокремлюється лише в другій половині ХХ сторіччя з переосмисленням робіт попередніх феноменологів. М.Мерло-Понті, на роботи якого спирається багато сучасних дослідників теми простору, зауважує, що екзистенція завжди є тілесною, і це не є предметом логічного доведення, а тим вихідним феноменом, з якого виходить будь-який наш досвід.

Використання феноменологічного методу могло б стати новим словом у світовий урбаністиці: феноменологія міста робить ще тільки свої перші кроки. Разом з тим, це винятково перспективний напрямок досліджень: так, деякі фахівці думають, що місто є свого роду "клондайком" для феноменолога, оскільки міське середовище надзвичайно складне, багатопланове, насичене

різними значеннєвими контекстами. З феноменологічної точки зору, місто являє собою обрій або фон нашого життя.

Методологічною основою вивчення мегаполіса повинна стати насамперед феноменологічна теорія інтерсуб'єктивності – теорія, що відкриває фігуру Іншого як невід'ємну частину життєвого світу людини. Термін “конституювання” означає, що міське середовище залежить від формуючих зміст актів людей, які в ній живуть, що люди міста самі творять середовище свого життєзабезпечення. І це середовище носить насамперед культурний, а не природний характер: міські об'єкти - будинки, вулиці, пам'ятники - мають ціннісний статус, ми їх якимось маркіруємо, наділяємо певним змістом.

Мешканці міст попадають у різні поля значень як певні поля значеннєвої напруженості (якщо використовувати аналогію з електричним полем). Місто ніби “наелектризоване” потенційно закладеними полями значень, і люди, потрапляючи у те або інше поле, актуалізують, виявляють їх. Характер інтерсуб'єктивної сфери змінюється залежно від типу міста. У маленькому місті інтерсуб'єктивність характеризується відносно замкнутою, стабільною структурою: чужих тут мало, усе один одного знають, всі “свої”, простір одомашнений, що часто сприймається як “застій”. Однак міський простір не обмежується простором публічним: у рамках мегаполіса природно виникають анклавні приватних, локальних просторів, свого роду “малі світи”, які, хоча й вбудовані в публічний простір міста, у різному ступені виділяються з нього, формуючи ніби лакуни у структурі інтерсуб'єктивності.

3. Оцінене значення феноменологічної соціології у дослідженні простору Києва. Відповідно до сучасної феноменології міста, кожне просторове уявлення, кожна комплексна географічна характеристика місця, кожний просторовий міф (тобто кожний шар), з одного боку, незалежний і вмикається та стає значущим тільки в контексті своєї домінанти, з іншого боку, є частиною усього палімпсеста. Кожний шар побудований як певна цілісність, складена з відібраних спеціально ознак (елементів) місця. Текст

шару спрямований на пояснення або ілюстрацію головної ознаки цього набору – домінанти.

Місто як феномен культури й соціального життя викликає все зростаючий інтерес. Тут зустрічаються інтереси історії, антропології, соціології, політології й географії. У рамках географії, наприклад, різко зріс інтерес до культурологічної проблематики. Однак у філології у вивченні міста є своє, далеко не другорядне завдання.

У рамках міфогеографії можлива розробка моделі системи просторових змістів – палімпсеста. Це множина (навіть безліч) семіологічних систем, що розгалужуються, поставлених у відповідність кожному конкретному місцю. В основі механізму створення множинних контекстів місця знаходиться семіозис просторових міфів. Міфогеографічна модель палімпсеста складена із шарів, кожний з яких одночасно – комплексна географічна характеристика і міф, побудовані за своїми правилами. Палімпсест показує, як співіснують множинні елементи комплексної географічної характеристики; як можуть узгодитися домінанти місця; як вживаються множинні комплексні географічні характеристики того самого місця.

Текст міста – це універсальна безліч елементів культури міста (символи, міфи тощо), об'єднаних цілісністю, однорідністю й індивідуальністю. Одним із принципів побудови тексту міста є бінарність, яка організує універсальну безліч елементів культури міста за ознакою полярності. Цей загальний принцип формує не тільки внутрішній простір міської культури, але й зовнішнє за допомогою “іншого”, антагоністичного або просто “іншого” елемента. Географічний простір, будучи складеним з місць-палімпсестів, перестає бути плоскою двовимірною “картинкою”, перетворюючись у складну багатомірну структуру, яку слід “читати” під різними кутами зору. Тобто місце-палімпсест здатне до формування текстів навколо себе, виступає як формуюча сенс модель.

У столиці України, протягом останніх десятиліть, спостерігається динамічна зміна характеру історичної забудови. Це відбувається через

інтенсивне будівництво, повну модернізацію та реконструкцію історичних житлових будівель, які мають велике значення з історичної та архітектурно-мистецької точок зору. Ці зміни актуалізують питання збереження та зберігання унікальності міста, його ідентичності.

Центральний історичний ареал Києва розташований у правобережній частині міста. Висоти правого берега Дніпра, які зберегли значну частину спадщини протягом століть, і нині відіграють важливу градоформуючу роль. Природні домінанти правобережжя прикрашені низкою архітектурних ансамблів і пам'ятників садово-паркового мистецтва.

Основною характеристикою розвитку планувальної структури міста в умовах особливого ландшафту є сприйняття історичного центру міста як свого роду організму. Цей центр зберігає тенденції розвитку і функціонує як цілісна система, сприяючи збереженню територіальної форми і охороні культурної спадщини.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості : спроби. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. 127 с.
2. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст : довіл. посіб. з геопоетики та космополітики. Кам'янець-Подільський : Meridian Czernowitz : Рута, 2012. 423 с.
3. Андрухович Ю. Моя остання територія : вибрані твори : поезія, проза, есеїстика. Львів : Піраміда, 2009. 308 с.
4. Андрухович Ю. Юрій Андрухович : [Інтерв'ю]; упоряд. Т. Прохасько. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. 60 с.
5. Афанасьєва Л., Ідрісов Б. Соціологія міста і села : [навч.-метод. посіб.] / Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Мелітополь : Вид. будинок Мелітоп. міськ. друк., 2015. 85 с.
6. Бауман З. Город страхов, город надежд. *Логос*. 2008. № 3 (66).
7. Богуцький В. М. Урбанонімія в національно-культурному аспекті. *Лінгвістичні дослідження*. 2013. Вип. 35. С. 11-15.
8. Габрель М. М. Підвищення ефективності містобудівних рішень в організації приміських територій : монографія. Львів : Сполом, 2014. 269 с.
9. Гайдін А. М., Собко Б. Ю. Ревіталізація. Відновлення порушених ландшафтів в зонах діяльності гірничих підприємств : монографія / Нац. техн. ун-т "Дніпров. політехніка". Дніпро : Журфонд, 2019. 216 с.
10. Гарфінкел Г. Дослідження з етнометодології / пер. з англ. В. Й. Шовкун. Київ : Курс, 2005. 340 с.
11. Главацький О. З. Архітектурно-просторові методи і засоби підвищення кримінологічної безпеки міського середовища : автореф. дис..... канд. архітектури : 18.00.01 / Главацький Олександр Зіновійович ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків, 2018. 24 с.

12. Гуссерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології / Пер. з нім. і коментарі В. Кебуладзе. Харків : Фоліо, 2020. 348 с.
13. Гуцуляк В. М., Дудар Т. В., Максименко Н. В. Ландшафтна екологія : підручник / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2017. 247 с.
14. Данилов С. М. Методологічні основи моделювання міста як динамічної системи : автореф. дис. ... д-ра архітектури : 18.00.01 / Данилов Сергій Михайлович ; Харків. нац. ун-т буд-ва та архітектури. Харків, 2019. 40 с.
15. Денисик Г. І., Рябокони О. В. Натурально-антропогенні ландшафти Поділля: [монографія]. Вінниця : Едельвейс і К, 2016. 167 с.
16. Дудка І. Г. Ландшафтознавство : практикум / ДВНЗ “Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди”, Каф. географії, екології і методики навчання. Київ : Ісаєнко Н. І., 2015. 197 с.
17. Каркасні антропогенні ландшафти : [колект. монографія] / Денисик Г. І. [та ін.] ; [за ред. Г. І. Денисика, О. В. Браславської]. Вінниця ; Умань : ТВОРИ, 2021. 315 с.
18. Кіреєва Т. І. Часо-простір значних подій : [монографія]. Донецьк : Наука і освіта, 2013. 162 с.
19. Ключниченко Є. Є. Управління розвитком міст : навч. посіб. для студентів спец. 7.06010103 “Міське будівництво та господарство” / Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури. Київ : КНУБА, 2015. 159 с.
20. Койнова І. Б., Головатий М. В., Койнова І. Б. Екологічний паспорт території: теорія та практика : монографія / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 158 с.
21. Корнійчук В. П., Мороз В. М., Хом'як К. Д. Стратегічне провідництво Києва. Київ : МП Леся, 2010. 107 с.
22. Круглов І. С. Трансдисциплінарна геоecологія : монографія / Іван Круглов; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 291 с.

23. Ландшафтна екологія / уклад.: В. А. Вітенко [та ін.] ; [Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини], Природн.-геогр. ф-т, Каф. хімії, екології та методики їх навчання. Умань : Сочінський М. М. [вид.], 2021. 200 с.
24. Ландшафтознавство : навч. посіб. для студентів спец. 103 “Науки про Землю”, а також для викл. географії, екології / [Матковська С. І. та ін.] ; Поліс. нац. ун-т. Херсон : Олді-Плюс, 2021. 143 с.
25. Лисяк Н. М. Теоретико-методологічні засади інтегрованого розвитку урбанізованих систем : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / Лисяк Наталія Михайлівна ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долишнього. Львів, 2021. 40 с.
26. Лозинський Р. Культурні ландшафти Галичини: етика взаємодії людини з природою. Сокільники ; Львів : Ладекс, 2020. 222 с.
27. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / [Пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка]. Київ : Український Центр духовної культури, 2001. 552 с.
28. Мірча Еліаде. Трактат з історії релігій / Пер. з фр. Олексія Панича. Київ : Дух і Літера, 2016. 520 с.
29. Міхно Н. К. Регіон як об'єкт конструювання: історико-соціологічна рефлексія : [монографія]. Дніпропетровськ : Журфонд, 2015. 206 с.
30. Мозговий А. А. Конфлікти в містах України : [монографія] / А. А. Мозговий; [наук. ред. акад. Л. Г. Руденко] ; НАН України, Ін-т географії. Київ : Наукова думка, 2021. 219 с.
31. Недзельський А. О. Концепт рутинізації в феноменологічній та постструктуралістській соціології : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / Недзельський Антон Олександрович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 185 арк.
32. Осетрін М. М. Інженерне облаштування міських вулиць та доріг : навч. посіб. для студентів спец. 192 “Будівництво та цивільна інженерія”, які навчаються за ОПП “Міське будівництво та господарство” / Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури. Київ : КНУБА, 2021. 219 с.

- 33.Петлін В. М. Прикладне ландшафтознавство / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 327с.
- 34.П'яткова А. В., Роскос Н. О. Ландшафтознавство: прикладні аспекти : навч.-метод. посіб. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Геол.-геогр. ф-т. Одеса : ОНУ, 2020. 122 с.
- 35.Регіональні геоекологічні проблеми: сучасний стан та шляхи їх вирішення: зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Рівне, 20-22 жовт. 2016 р.) / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, [Каф. екології, географії та туризму]; [редкол.: Лико Д. В. (голов. ред.) та ін.]. Рівне : О. Зень [вид.], 2016. 148 с.
- 36.Самойленко В. М., Діброва І. О., Пласкальний В. В. Антропізація ландшафтів : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2018. 231с.
- 37.Сеннет Р. Капіталізм в большом городе: глобалізація, гібкість и безразличіе. *Логос*. 2008. № 3 (66).
- 38.Сингаївська О. І. Інформаційне забезпечення процесів управління розвитком містобудівних систем : автореф. дис. д-ра техн. наук : 05.23.20 / Сингаївська Олександра Іванівна ; Київ. нац. ун-т буд-ва та архіт. Київ, 2013. 32 с.
- 39.Соболевська М. О. Порядок дискурсу порядку: неофункціоналізм та постструктуралізм у сучасній соціологічній теорії : монографія / Марина Соболевська. Київ : Логос, 2014. 246 с.
- 40.Сойя Э. Как писать о городе с точки зрения пространства. *Логос* 2008. № 3 (66).
- 41.Сорокіна Л. Ю. Генетико-ландшафтознавче дослідження антропогенно змінених ландшафтів України : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.11 / Сорокіна Людмила Юріївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2021. 40 с.
- 42.Соціологія міста / [Л. В. Малес та ін. ; за заг. ред. О. К. Міхеєвої] ; Донец. держ. ун-т упр. Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2010. 463 с.

- 43.Третяк К. О. Історія забудови та архітектури Києва наприкінці ХІХ – початку ХХ століть: Автореф. дис. канд. істор. наук. Київ, 1999.
- 44.Устінова І. І. Методологічні основи сталого розвитку еколого-містобудівних систем : автореф. дис. ... д-ра архітектури : 18.00.01 / Устінова Ірина Ігорівна ; Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури. Київ, 2016. 46с.
- 45.Харви Д. Право на город. *Логос*. 2008. № 3 (66).
- 46.Шульга О. М. Легітимація як категорія феноменологічної соціології : дис.... канд. соціол. наук : 22.00.01 / Шульга Олександр Миколайович ; Ін-т соціол. НАН України. Київ, 2009. 176 арк.
- 47.Яцентюк Ю. В. Міські ландшафтно-технічні системи (на прикладі міста Вінниці) : монографія / Яцентюк Ю. В. Вінниця : Нілан, 2015. 199 с.
- 48.Davies A.R. *Urban Food Sharing: Rules, Tools and Networks*. Bristol, 2019. 104p.
- 49.Gans H.J. Some Problems of and Futures for Urban Sociology: Toward a Sociology of Settlements // *City & Community*. 2009. Vol 8. Issue 3.
- 50.Harvey D. *Justice, nature and the geography of differences*. London, New York, 1996. 480 p.
- 51.Kim S. E. *Soziokulturelle Nachhaltigkeit Alter und Neuer Stadtteile an Beispielen in Deutschland, Österreich und Südkorea : Diss. / Seung Eon Kim; Fak. Architektur und Stadtplanung der Univ. Stuttgart. Stuttgart, 2016. 289 s.*
- 52.Lefebvre H. *The production of space*. Oxford, 1991. 464 p.
- 53.Perry B., Harding A. The Future of Urban Sociology: Report of Joint Sessions of the British and American Sociological Associations. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2002. Vol. 26. Issue 4. P. 844-853.
- 54.Pluta K. *Przestrzenie publiczne miast europejskich : projektowanie urbanistyczne / Katarzyna Pluta*. Warszawa : Oficyna wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 2012. 295 s.
- 55.Robertson R. Globalization or glocalization? // *Journal of International Communication*. 1994. Vol. 1. Issue 1. P. 191-208.

56. Rosenstien-Rodan P. Notes on the Theory of the «Big Push». *Economic Studies*. 1994. № 61. P. 38.
57. Sennett R. The Conscience of the Eye. The Design of Social Life of Cities. New York, London, 1990. 284 p.
58. Szczerek E. Rewitalizacja osiedli wielkopłytowych a ciągłość i komplementarność przez trzeni publicznej miasta / Eliza Szczerek ; Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki. Kraków : Politechnika Krakowska, 2018. 310 s.
59. The Future of Urban Sociology / T. May, B. Perry, P. Le Gales [et al.]. *Sociology*. 2005. Vol. 39 (2).
60. Therborn G. Cities of Power: The Urban, The National, The Popular, The Global. London, 2017. 408 p.
61. Walton J. Storied Land: Community and Memory in Monterey. Berkeley, 2003. 361 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Видатні дослідники у сфері феноменології міст і простору

Андрухович Ю.

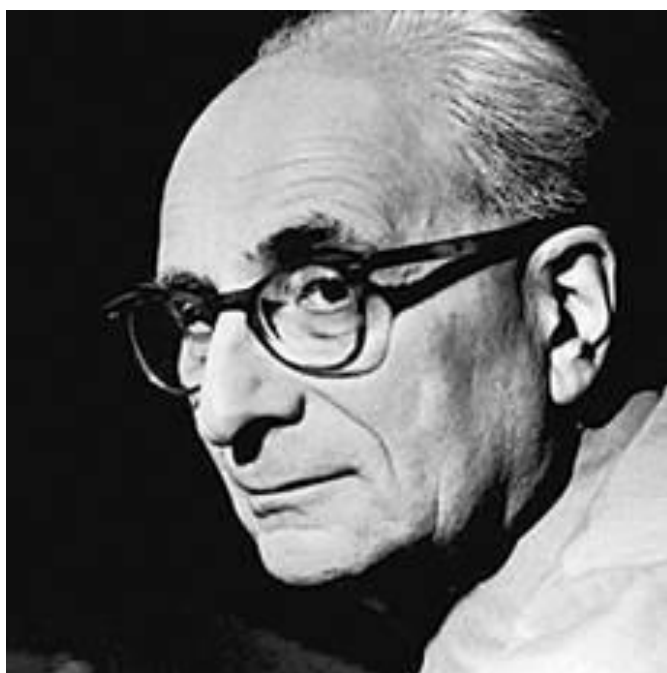
Бахтін М.

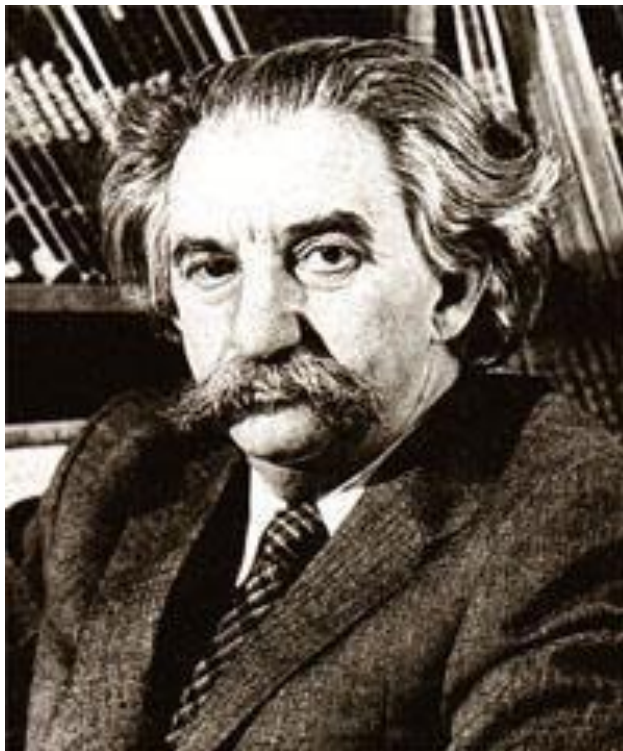
Гуссерль Е.

Леві-Строс К.

Лотман Ю.

Мерло-Понті М.

